

Б. В. Бабін, д.ю.н., професор,
головний науковий співробітник
НДЦ «Інститут соціально-правових та політичних досліджень
імені О. Яременка» Навчально-наукового інституту права
та політології
Українського державного університету імені М. Драгоманова
ORCID ID: 0000-0002-9317-3845

О. В. Дегтярьова, здобувач
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0009-0004-9743-8187

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ МОЛОДІ ЗА УМОВ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА ОКУПАЦІЇ

У статті здійснено аналіз модерних правових механізмів захисту прав молоді за умов переміщення та окупації; досліджено відповідні міжнародні стандарти, нормативно-правові акти, програмні та планові документи та компетенцію відповідних органів влади.

У роботі проведено аналіз відповідних приписів документів ООН та Ради Європи та висвітлене вимоги українського законодавства, включно з нормами Закону «Про основні засади молодіжної політики», Національної молодіжної стратегії до 2030 року, Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки й плану заходів Стратегії деокупації та реінтеграції Автономної Республіки Крим та Севастополя, висвітлене відповідну правозахисну діяльність Асоціації Реінтеграції Криму та експертну роботу Стратегічних форумів «Майбутнє Криму».

У статті констатоване, що посилення спроможності молодіжного сектору стосовно підтримки переміщеного населення перебуває у фокусі громадськості, міжнародних та національних недержавних організацій. Авторами доведено, що ключова роль молоді у визначенні напрямків розвитку є важливою в умовах збройного конфлікту, і що ми бачимо зараз у зв'язку з агресією росії проти України. Надзвичайно актуальним стає питання формування зведених статистичних даних про кількість молоді, яка залишилася на тимчасово окупованих територіях або була вимушено переселена на територію росії.

Застосування цифрових рішень, сучасних технологій та каналів зв'язку з молоддю, яка проживає на тимчасово окупованій території, дозволить залучити її до інформаційного простору України, забезпечить доступ до онлайн-сервісів та можливостей, інформації для різних категорій молоді, в тому числі молоді з обмеженими можливостями.

Крім того витребуваним є планування заходів, спрямованих на подолання втрат молоді з окупованих територій в освіті, доступ до навчальних матеріалів і програм, у тому числі онлайн, стимулювання вступу такої молоді до навчальних закладів на підконтрольній території. Важливим також є зміцнення та залучення молодіжних організацій та ініціативних груп, що складаються з внутрішньо переміщених осіб або спрямовані на їх підтримку, до прийняття рішень, у тому числі політичних.

Ключові слова: молодіжна політика, переміщені особи, права молоді, російська агресія, окуповані території.

B. V. Babin, O. V. Dehtiarova. Legal mechanisms for Protection of Youth's under the Conditions of Displacement and Occupation

The article analyzes modern legal mechanisms for the protection of youth rights under the conditions of displacement and occupation; relevant international standards, normative legal acts, program and planning documents, and the competence of respective authorities were investigated.

The work analyzes the relevant prescriptions of UN and Council of Europe documents and it also highlights the requirements of Ukrainian legislation, including the provisions of the Law "On the Basic Principles of Youth Policy", of the National Youth Strategy until 2030, of the State Targeted Social Program "Youth of Ukraine" for 2021-2025 and of the Action plan for the Strategy of Deoccupation and Reintegration of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol, the relevant human rights activities of the Association of Reintegration of Crimea and the expert work of the Strategic Forums "The Future of Crimea" were highlighted. The article states, that strengthening the capacity of the youth sector to support the displaced population is in the focus of the public, international and national non-governmental organizations.

It has been proven that the pivotal role of youth in the determination of development directions is essential in conditions of armed conflict, as we do see now due to Russia's aggression against Ukraine. Regarding the issues of the effectiveness of youth rights' protection mechanisms in conditions of interstate and internal displacement and foreign occupation article contains some proposals for Ukrainian authorities that may be a ground for relevant broader expert discussion.

The issue of forming consolidated statistical data on the number of young people who remained in the occupied territories or who may have been forced to move to the territory of Russia is becoming extremely urgent. The mentioned statistical data would allow for more effective planning of the programs and measures aimed at attracting and supporting youth from occupied territories and internally displaced persons. The use of digital solutions, modern technologies, and communication channels with young people living in the occupied territory will allow to involve them in the information space of Ukraine, will provide access to online services and opportunities, and information for various categories of youth, including young people with disabilities.

Planning of measures aimed at overcoming the educational losses of youth from the occupied territories, access to educational materials and programs, including online, and stimulating the entry of such youth into educational institutions in the government-controlled territory are also in great demand. Strengthening and involvement of youth organizations and initiative groups, consisting of displaced persons or aimed at their support, in decision-making, including political ones, is also important.

Key words: displaced persons, occupied territories, Russian aggression, youth policy, youth rights.

Постановка проблеми. Масштабна російська агресія проти України в останні два роки загострила системне та гостре питання удосконалення механізмів захисту прав молоді за умов її масштабного внутрішнього та зовнішнього переміщення, а також окупації. Станом на кінець 2023 року відповідний виклик торкнувся декількох мільйонів осіб та його експертний аналіз на сьогодні має насамперед міжнародно-правовий вимір у контексті відповідних стандартів та потребує додаткової уваги наукової спільноти та громадськості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Співставлення та огляд окремих правничих аспектів формування та впровадження сучасних правових механізмів захисту прав молоді висвітлюється в роботах окремих вітчизняних науковців, зокрема Є. Бородіна, Ю. Волошина, Р. Драпушка, К. Захаренка, Є. Міненка. Крім того аспекти захисту прав переміщених осіб підіймалися у працях О. Мережка, Е. Плешка, А. Приходько, Г. Христової тощо; втім аспекти захисту прав саме переміщеної молоді поки не стали предметом окремих монографічних наукових досліджень.

Таким чином **метою цієї статті** є окреслення доктринальної позиції щодо сучасних правових механізмів захисту прав молоді за умов переміщення та окупації й надання відповідних рекомендацій. Для її досягнення поставлене такі завдання, як аналіз глобальних та європейським нормативних джерел, окреслення норм вітчизняного законодавства та програмних актів. У процесі наукового пошуку були використані як загальнонаукові так і галузеві методи пізнання, аналізу, узагальнення, застосування програмного порівняльного та системного підходу тощо.

Виклад основного матеріалу. Безперечно роль молоді у формуванні суспільних цінностей та напрямків розвитку та пріоритетних сфер визначено у багатьох міжнародних документах та актах національного законодавства, а також в наукових та дослідницьких роботах.

Як зазначено в Молодіжній Стратегії ООН до 2030 року [1], станом на 2018 рік у світі проживало 1,8 мільярда молодих людей (з розрахунку людей у віці 10-24 років) і близько 90 відсотків з них живуть у країнах, що розвиваються. Підтримка молоді як каталізатору миру та безпеки та гуманітарної діяльності є одним із ключових пріоритетів Стратегії. Зокрема, ООН сприяє створенню сприятливого середовища, в тому числі через заходи з реінтеграції, відновлення та життєстійкості для молоді, яка постраждала від конфлікту. Відповідальність за виконання Молодіжної стратегії ООН в рівній мірі несуть усі члени системи ООН на глобальному, регіональному та національному рівнях.

У Цілях сталого розвитку до 2030 [2] року молодь чітко визначена як рушій змін та відзначено їх важливий внесок у реалізацію Цілей. Повноцінне залучення молоді лежить в основі Порядку денного до 2030 року як принцип «нікого не залишити осторонь». Зокрема, внесок молоді визначений основоположним у відстоюванні мирних, справедливих та інклюзивних суспільств, як це підкреслено в Цілі сталого розвитку 16 «Мир, справедливість та сильні інститути».

Провідну роль молоді відзначив у своїй промові з нагоди Міжнародного дня молоді 12 серпня Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш: «Я вірю в силу молодих людей. Мир, економічне зростання, соціальна справедливість, толерантність – все це та багато іншого залежить від використання потенціалу молоді не в якомусь далекому майбутньому, а вже сьогодні».

Як підкреслюється у Резолюції Ради Безпеки ООН 2250 [3], участь молоді в політичному житті має вирішальне значення шляхом безпосереднього і значущого внеску молодих людей у встановлення стійкого миру. Резолюція окреслює основні напрямки діяльності, які сприяють конструктивному залученню молоді до мирних процесів і вирішення спорів. Крім того, вона спрямована на усунення першопричин, що сприяють зростанню насильницьких течій та конфліктів.

Таким чином ніяк не можна погодитися з окремими тезами сучасних науковців про те, що властивостями міжнародного права є «пристосування до нових історичних обставин» та що «міжнародний правопорядок сучасного періоду», може стати якимось «певним перехідним етапом до формування нового типу» міжнародного права [4, с. 46, 47]. Насправді сучасне міжнародне право не «приспосовується» до російської агресії та інших посягань на міжнародний правопорядок, але, навпаки, динамічно й водночас послідовно розвивається та надає моделі захисту жертвам міжнародних правопорушень, таким як молодь.

Додамо, що Асоціація Реінтеграції Криму підтримує комунікацію із відповідними структурами ООН, надаючи інформаційні та аналітичні матеріали щодо викликів, які виникають стосовно переміщеної молоді та молоді, що проживає на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ) України. Зокрема, це звернення до Робочої групи ООН з питань дискримінації щодо жінок та дівчат щодо утисків молодих жінок у Криму, надіслане у жовтні 2021 року [5], а також звернення до Спецдоповідача з питань сучасних форм рабства, включаючи його причини та наслідки, стосовно російської агресії проти України, незаконної депортації та питань рабства неповнолітніх, надіслане у березні 2023 року [6].

Деякі із цих матеріалів були оприлюднені на ресурсах ООН та частина була відображена у документах спеціальних доповідачів та незалежних експертів ООН, прикладом у Доповіді Спецдоповідача з питання про сучасні форми расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості «Боротьба з героїзацією нацизму, неонацизмом та іншими видами практики, які сприяють ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості» A/HRC/50/61 [7].

Важлива роль молоді у суспільному житті відображена й у європейських документах. Так, Стратегія щодо молодіжного сектору до 2030 року була ухвалена резолюцією CM/Res(2020)2 Комітету міністрів Ради Європи 22 січня 2020 р. [8]. Одним із пріоритетів Стратегії є співжиття у мирних та інклюзивних суспільствах, з особливим акцентом на глобальну солідарність, мир, різноманіття та міжкультурний діалог. Зокрема, це має відбуватися через зміцнення потенціалу, спроможності та лідерства молодих людей для запобігання насильству, трансформації конфліктів та розбудови культури миру шляхом суттєвої підтримки та розбудови мереж, визнання розмаїття молоді та їхніх способів самоорганізації.

Розглянемо визначення молоді та її ролі у суспільному житті відповідно до законодавства України. Відповідно до статті 1 Закону України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX «Про основні засади молодіжної політики» молодіжна політика – це напрям державної політики, спрямований на створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для соціалізації та інтеграції дітей та молоді в суспільні процеси, що здійснюються в інтересах дітей та молоді та за їх участю; при цьому молодіжна робота – це діяльність, спрямована на залучення дітей та молоді до суспільного життя, що здійснюється дітьми та молоддю, разом з дітьми та молоддю або в інтересах дітей та молоді за допомогою інструментів спільного прийняття рішень [9].

Спостерігається суттєва відмінність у визначенні вікових меж для молоді у статистичній методології ООН (10-24 роки) та українському законодавстві, оскільки, відповідно до пункту 17 статті 1 Закону № 1414-IX молодь – це особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. Отже, при відповідному аналізі слід враховувати зазначену відмінність.

Метою молодіжної політики Закон № 1414-IX визначає створення умов для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, підвищення рівня її самостійності та конкурентоспроможності, забезпечення активної участі молоді в суспільному житті. Відповідно до цього акту держава має сприяти створенню умов інтеграції молоді з ТОТ та внутрішньо переміщених осіб до українського соціокультурного простору.

Молодіжна Стратегія затверджена не лише на міжнародному рівні, адже Указом Президента України № 94/2021 затверджено Національну молодіжну стратегію до 2030 року [10]. Оскільки зазначена Стратегія була затверджена у 2021 році, в ній окреслено лише проблематику стосовно молоді що проживає на ТОТ, окупованих з 2014 року. Вже на той момент на ТОТ у Донецькій і Луганській областях, АР Крим та місті Севастополі проживало близько мільйона дітей та молоді. Станом на 2021 близько 300 тис. молодих людей, які проживали на ТОТ, та досягли 14-18 років перебували під постійним впливом пропаганди РФ, що спотворює історичні факти, викривлює уявлення про Україну, громадянами якої вони є, та загрожує знищенню української ідентичності.

Для забезпечення соціальної і культурної інтеграції молоді в суспільне життя України Стратегія пропонує вжити заходи спрямовані на реінтеграцію молоді, яка проживає на ТОТ України, та з числа внутрішньо переміщених осіб до культурного, інформаційного, освітнього простору України, а також залучення молоді, яка проживає на ТОТ України, та з числа внутрішньо переміщених осіб до активного суспільного життя в Україні.

Заходи, зазначені у Стратегії, залишаються актуальними, водночас, площа ТОТ, та, відповідно, кількість населення, в тому числі і молоді, значно зросли після повномасштабного вторгнення 2022 року. Відповідні профільні акти, що стосуються реінтеграції ТОТ, прийняті після 2022 року, відображають відповідні виклики.

Так, 4 квітня 2023 року Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) актуалізував план заходів щодо реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим та Севастополя, та затвердив зміни до плану заходів, раніше прийнятих урядовим розпорядженням від 29 вересня 2021 року № 1171-р, розроблені Мінреінтеграції України, з урахуванням умов військового стану; загалом план включив 127 актуалізованих заходів.

Як щодо цього констатували експерти Асоціації Реінтеграції Криму, серед іншого у вимірі молодіжної політики стосовно відповідного документу та в рамках вказаних процесів та ситуацій об'єктивно слід брати до уваги ситуацію вірогідної наявності на деокупованій території значної, вимірюваної у сотнях тисяч, кількості осіб, що прибули туди з 2014 року, не є громадянами України, а також їх дітей [11].

Щодо молодіжної роботи профільним центральним органом, який формує та реалізує державну політику у сфері молодіжної політики в Україні є Міністерство молоді та спорту України (далі – Мінмолодьспорт). Водночас у Положенні про Мінмолодьспорт, схваленому постановою КМУ від 2 липня 2014 р. № 220 [12] нами не виявлене окремої компетенції вказаного органу щодо переміщеної молоді та молоді з ТОТ.

Більш того, доволі обмеженим є функціонал Мінмолодьспорту відповідно до описаної вище нової редакції плану заходів до Стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим та Севастополя, відповідно до розпорядження КМУ від 4 квітня 2023 р. № 288-р. У пункті 24 щодо подолання наслідків милітаризації освіти та перенавчання молоді на деокупованій території Мінмолодьспорту є одним з 9 співвиконавців; це Міністерство не вказане у пунктах 51, 53, 56 та 57 плану стосовно здобуття освіти для молоді з ТОТ; реалізації бюджетної програми щодо реінтеграції молоді з ТОТ; інформаційних кампаній для такої молоді; програм обміну, навчання та стажування за кордоном для молоді з тимчасово окупованої території.

Водночас, саме Мінмолодьспорт є відповідальним виконавцем заходів пунктів 63 та 64 плану стосовно започаткування програм з підтримки молоді з ТОТ в роботі Українського культурного фонду, Фонду Президента України з підтримки освіти, науки та спорту, Українського молодіжного фонду; надання підтримки громадським об'єднанням у реалізації молодіжних та дитячих реінтеграційних проєктів, орієнтованих на дітей та молодь з ТОТ [13].

Додамо, що учасниками Стратегічних форумів «Майбутнє Криму», де беруть участь експерти Асоціації Реінтеграції Криму, було проаналізовано згаданий вище план заходів у новій редакції від 4 квітня 2023 р. № 288-р та запропоновано загальні та детальні рекомендації до цього документу. Згідно з рекомендаціями, необхідне скорочення тексту опису заходів плану, уникнення громіздких формулювань і використання таких, що не визначені чинним законодавством, термінів і понять; необхідною є додаткова конкретизація заходів плану, що уможливить визначення ефективності виконання відповідно до запропонованих індикаторів.

Крім того, відповідно до рекомендацій, необхідним є істотне уточнення виконавців плану, а терміни виконання заходів плану потребують переоцінки. На думку учасників Стратегічного форуму, необхідно визначити етапи виконання заходів та при цьому передбачити форми реалізації плану відповідно до можливих варіантів розвитку ситуації під час та після деокупації залежно від катастрофічного, кризового або проблемного сценаріїв щодо населення, екології, економіки та інфраструктури [14].

Водночас, на регіональному та місцевому рівні молодіжні програми реалізуються структурними підрозділами молоді та спорту регіональних міських державних адміністрацій, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; місцеві молодіжні програми також мають відображати виклики щонайменше переміщеної молоді.

У 2021 році КМУ було затверджено Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2021-2025 роки [15], а також відповідні зміни до неї у 2022 та 2023 роках, які, зокрема, відобразили зміни та вплив воєнних дій на молодіжну політику держави. Серед очікуваних результатів Програми є підвищення рівня компетентностей під час участі у проєктах та заходах, спрямованих на реінтеграцію молоді з ТОТ України, очікується, що цим документом буде охоплено понад 123 тисяч молодих людей до 2025 року.

Крім цього, Програмою передбачається вступ 10 тисяч молодих людей з ТОТ України до закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, розміщених на територіях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, до 2025 року (по 2 тисячі вступників кожного року дії Програми).

Серед завдань Програми є також підвищення рівня культури волонтерства серед молоді та її залучення до волонтерської діяльності для наближення перемоги та відновлення країни у післявоєнний період. Стратегією державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та операційним планом заходів з реалізації у 2023-2025 роках, затвердженими розпорядженням КМУ від 7 квітня 2023 р. № 312-р [16] також відзначено важливу роль підтримки молоді, зокрема переміщених осіб з їх числа.

Одним із завдань Стратегії є посилення міжрегіональної співпраці з метою виконання програм та здійснення заходів, зокрема для молоді, спрямованих на сприяння соціальній згуртованості, зміцнення національної єдності у рамках діалогу та спільних дій. На виконання цього завдання планується реалізація молодіжних проєктів, зокрема спрямованих на облаштування молодіжного простору в громадах, для забезпечення комунікації та інтеграції молоді з числа внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. Відповідальність за реалізацію зазначеного заходу покладається на обласні військові (державні) адміністрації та органи місцевого самоврядування.

За даними дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», проведеного громадською організацією «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією «Info Sapiens» за підтримки UNFPA, ПРООН в Україні та Мінмолодьспорту, 16 % опитаної молоді зазнало переміщення в інші населені пункти України (власне або членів сім'ї), 6 % опитаних зазначили про пошкодження житла, а 28 % молодих людей відповіли, що за можливості отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку вони б звернулися за нею.

У дослідженні наведено рекомендації щодо підтримки молоді в умовах війни, в тому числі популяризація можливостей навчання та працевлаштування, підтримки психічного здоров'я для забезпечення потреб людей, які постраждали від війни, залучення молоді до процесу відновлення, громадянської та політичної

діяльності, а також волонтерства. Також, наведено приклади успішних існуючих молодіжних ініціатив, зокрема, «Сміливі відновлювати», які відновлюють будинки, пошкоджені внаслідок бойових дій, «Ко-Хати», які облаштовують приміщення для проживання в них переміщених родин, а також освітня ініціатива «Навчай для України», що спрямована на компенсацію освітніх втрат серед учнівства із залученням молоді, вмотивованої до вчителювання [17].

Таким чином, посилення спроможності молодіжного сектору стосовно підтримки переміщеного населення перебуває у фокусі громадськості – міжнародних та національних недержавних організацій. Проекти, спрямовані на підтримку переміщеної молоді та їхніх ініціатив може знаходити грантову та інституціональну підтримку різних міжнародних організацій та донорів, зокрема агенцій ООН, Євросоюзу, урядів інших країн, а також держави, зокрема, за рахунок коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів державної молодіжної політики та утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Висновки. Слід підсумувати, що задля досягнення синергії молодіжного руху, державних і місцевих органів влади, недержавних організацій та інших зацікавлених сторін, пропонується звернути увагу органів, відповідальних за реалізацію державної молодіжної політики та громадських сектор на наступне.

Вкрай актуальним стає питання формування зведених статистичних даних щодо кількості молоді, що залишилась на ТОТ або, ймовірно могла зазнати примусового переміщення на територію рф. Зважаючи на те, що статистичні дані стосовно кількості ВПО, наявні у відповідних державних органів (Мінсоцполітики, Мінреінтеграції), було б рекомендовано здійснювати сегрегацію наявних даних та створити таку категорію як молодь (14-35 років), із урахуванням гендерного розподілу всередині даної категорії. Зазначені статистичні дані дозволили би більш ефективно планувати описані вище та інші програми та заходи, спрямовані за залучення та підтримку молоді з ТОТ та з числа внутрішньо переміщених осіб.

Використання цифрових рішень, сучасних технологій та каналів зв'язку із молоддю, що проживає на ТОТ дозволить залучати їх в інформаційний простір України, забезпечить доступ до онлайн послуг і можливостей, інформації для різних категорій молоді, включаючи молодь з інвалідністю. Для реалізації зазначеної рекомендації може бути корисним дослідження та аналіз видів інформації, яка цікавить мешканців ТОТ, та каналів для її зручного та безпечного отримання з метою подальшого планування інформаційних кампаній для цієї цільової аудиторії.

Водночас доволі затребуваним є планування та виконання заходів, спрямованих на подолання освітніх втрат молоді з ТОТ, доступу до освітніх матеріалів та україномовних освітніх програм (в тому числі й онлайн), та стимулювання вступу молоді з ТОТ до навчальних закладів на території, що контролюється Урядом України. Зокрема, слід створити або пріоритетувати комплексні програми підтримки обдарованої молоді (молоді особи, які виявили здібності у сфері науки, освіти, техніки, підприємництва, мистецтва, культури або фізичної культури і спорту та досягли вагомих успіхів у зазначених сферах) з ТОТ та з числа внутрішньо переміщених осіб.

Більш того підсилення та залучення молодіжних організацій та ініціативних груп, що складаються з переміщених осіб або спрямовані на їхню підтримку, до прийняття рішень, в тому числі і політичних, на місцевому та державному рівнях. Зокрема, шляхом створення сприятливих умов для висвітлення думок молоді та їхньому впливу і співпраці із суб'єктами прийняття рішень щодо питань державотворення, безпеки і повоєнного відновлення миру. Підтримка та розвиток молодіжних ініціатив, включаючи волонтерство, самоорганізацію населення, творчі або спортивні проекти та заходи з боку державних та недержавних організацій сприятиме позитивній кооперації, адже саме молодь є затребуваною на ринку праці в процесі економічного відновлення та подолання наслідків гуманітарних криз.

Та саме молодь може стати рушійною силою у розвитку економіки, громадянського суспільства, волонтерського руху, підтримки вразливих верств населення та повоєнній відбудові. Подальший розвиток відповідної організаційно правової та програмної діяльності має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. UN Youth Strategy. UN. URL: https://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2018/09/18-00080_UN-Youth-Strategy_Web.pdf
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution 70/1 adopted by the General Assembly on 25 September 2015. UN. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf
3. Security Council, Unanimously Adopting Resolution 2250 (2015), Urges Member States to Increase Representation of Youth in Decision-Making at All Levels, SC/12149, 9 December 2015. UN. URL: <https://press.un.org/en/2015/sc12149.doc.htm>
4. Буткевич О., Міжнародне право XXI ст.: утвердження концепції живого права. *Альманах міжнародного права*. 2010. № 2. С. 37-47.

5. Oppressions of Young Women's Activism in the Crimea. ARC's submission to: UN Working Group on discrimination against women and girls. 2021. UN. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-06/Association%20of%20Reintegration%20of%20Crimea.pdf>

6. Russian Aggression against Ukraine, Illegal Deportation and Minors Slavery Issues. ARC's submission to: UN Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and its consequences. 2023. UN. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/slavery/sr/reporthrc54/submission-slavery-hrc54-cso-arc_0.pdf

7. Russian Neo-Nazism Was Researched in UN Report on Crimean Examples. December 19, 2022. ARC. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2022/12/19/russian-neo-nazism-was-researched-in-un-report-on-crimean-examples/>

8. Resolution CM/Res(2020)2 on the Council of Europe youth sector strategy 2030. Adopted by the Committee of Ministers on 22 January 2020. CoE. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680998935

9. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1414-IX. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20>

10. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. ОПУ. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

11. Урядовий план реінтеграції Криму: міжнародний вимір / Б. Бабін, Е. Плешко, Т. Линник, А. Чвалюк, О. Плотніков, В. Філатов; Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/analytics_ua/2023/04/20/uryadovuj-plan-reintegracziyi-krymu-mizhnarodnyj-vymir/

12. Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-p>

13. Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2023-p>

14. Реінтеграція Криму: урядові плани та формування механізмів міжнародної підтримки; за заг. ред. Бабіна Б., Барієва Е.; Кримськотатарський Ресурсний Центр. Київ, 2023. 48 с.

15. Про затвердження Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-p>

16. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р від 7 квітня 2023 р. № 312-р. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-p>